

The authors express their sincere gratitude to Panayiotis Xenophontos, Lecturer at the Slavonic Sub-Faculty, University of Oxford (MSt., DPhil, Oxon, Oxford, Great Britain), for his assistance in editing the article and for his constructive advice during its preparation.

УДК 78.03[655.413:2](477.84)«18»

Б. Є. Жулковський

ORCID: 0000-0001-8435-5201

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

B. Zhulkovskyi

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

**ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІЄРЕЙСЬКОГО ХОРУ
ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ У 1830-х — 1860-х рр.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

*Activities of the Bishop's Choir of the Pochaiv Lavra in the 1830–1860's
(Based on Materials from the State Archives of Ternopil Region)*

Установлено виняткову історичну місію архієрейського хору Почаївської лаври. Відзначено його помітний вплив на розвиток української духовної музики XIX ст. Розкрито імена видатних регентів і талановитих співаків хору 1830–1860-х рр. З'ясовано проблеми освітнього рівня та матеріального забезпечення представників цього колективу. Окреслено особливості репертуарної політики та жанрово-стильової палітри виконуваних піснеспівів. Зауважено кооперацію з Варшавським та Житомирським кафедральними хорами.

Ключові слова: Почаївська лавра, архієрейський хор, регенти та співаки, репертуар, жанри, музичні стилі, історія музичної культури.

The relevance of the topic is due to the lack of professional music-historical works dedicated to the activities of the bishop's choir of the Pochaiv Lavra — one of the best Ukrainian artistic groups of the mid-19th century. The Pochaiv Monastery is a special phenomenon (locus) of culture, which was influenced by various historical, confessional, national and artistic factors. The musical life of this centre was also diverse. It is currently being studied on the material of Basilian old prints of the mid-18th — first third of the 19th century — liturgical books, staff-notation Heirmologia and Bohohlasnyky. The source base of our article is more than a hundred cases from the fund 258 «Spiritual Council of the Pochaiv Lavra» of the State Archive of the Ternopil Region. They contain decrees of the Russian emperors and the Holy Synod, orders of the Volyn and Warsaw spiritual consistories, minutes of meetings of the Spiritual Council, and other documents (inventories, information, reports, correspondence, letters). The 1830–1860's are undoubtedly one of the brightest periods in the glorious history of the bishop's choir of the Pochaiv Lavra. Since then, many names of famous conductors have survived, namely: Vasyl Ochkovskiy, Deacon Luka Pavlovskiy, Viktor Terletskiy, Fedir Chervinskyy, Stefan Vladymyrskiy, Hryhoriy Hlovatskiy, Vasyl Kolyadynskiy and Mykhailo Pashuta. Many clergymen of the choir received their education at the Volyn Theological

Seminary and the Pochaiv Theological School. They lived and ate free of charge in the Lavra, were provided with clothes, shoes and other things necessary for existence. The basis of the choir's repertoire was the usual St. Petersburg court chant, to which were added the invariable chants of the All-Night Vigil and the Liturgy of John Chrysostom, as well as paraliturgical genres. Liturgical works and concerts by prominent Ukrainian composers Dmytro Bortnyanskyi and Archpriest Petro Turchaninov were often performed. The bishop's singers of the Pochaiv Lavra were often involved in the choirs of the Warsaw and Volyn dioceses.

Keywords: Pochaiv Lavra, bishop's choir, conductors and singers, repertoire, genres, musical styles, history of musical culture.

Актуальність теми зумовлена відсутністю фахових музично-історичних праць, присвячених діяльності архієрейського хору Почаївської лаври — одного з кращих українських художніх колективів середини XIX ст.

Український церковний спів XIX ст. розвивався навколо кількох головних осередків (Костюк, Н. О. 2011), з-поміж яких Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Львівська і Перемишльська кафедри. У ньому відбулося переосмислення творчої спадщини композиторів-класиків та кристалізація романтичного стилю.

Почаївський монастир — особливий феномен (локус) культури, що зазнав впливу різних історичних, конфесійних, національних та мистецьких чинників. Розмаїтим було і літургійно-музичне життя цієї обителі; воно краще вивчене на матеріалі василіанських стародруків середини XVIII — першої третини XIX ст.⁷⁶: нотолінійних Ірмологіонів, Богогласників, ненотованих книг.

Історіографія. Українські вчені студіювали загальну історію Почаївської лаври (Амвросий (Лотоцький), архімандрит 1886; Гудима, А. 2003; Мяскова, Т. 2022; Чернихівський, Г. & Балюх, В. 2006; Огієнко, І. І. 1961; Бойцун, Л. 1998; Хойнацкий, А. 1897; Шумовський, А. 1962)⁷⁷ або окремих періодів її існування (Бистрицька, Е. 2020; Булига, О. С. 2017)⁷⁸. Поодинокі розвідки торкаються

⁷⁶ Бочковська, В. Г. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII — XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.

⁷⁷ Трегубенко Т. М. Українські церковні музичні осередки кінця XVI–XVIII ст.: особливості формування та діяльності. Дис. ... к. і. н. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. С. 90.

⁷⁸ Бочковська В. Г. Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII — 30-х років XIX ст. Дис. ... к. і. н. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018; Дудар В. Л. Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині (XIX — початок XX ст.). Дис. ... к. і. н. Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 2008; Мартинів Ю. І. Правове становище та фінансово-господарська діяльність

сакральної архітектури та оздоблення лаври (Гуменюк, Б. О. 2014; Дячок, О. М. 2017), її стародруків, зокрема нотних (Друкарня Почаївського монастиря 2011). Богослужбовому співу Києво-Печерської лаври присвячено дисертацію Дмитра Болгарського⁷⁹ і фрагменти монографій Антоніни Кізлової (Кізлова, А. 2019) та Перепелюк (Перепелюк, О. 2021). Деякі роботи приділено історії літургійного співу й музичної освіти XIX ст. (Костюк, Н. 2018; Шамаєва, К. 1996; Жулковський, Б. 2020). Дві праці стосуються стильових особливостей петербурзького придворного наспіву (впровадженого у Почаєві⁸⁰) (Dunlop, C. 2000; Harri, J. 2011).

Джерельну базу становить понад сто справ із фонду 258 «Духовний собор Почаївської лаври» Державного архіву Тернопільської області⁸¹, де зберігаються укази російських імператорів і Священного Синоду, розпорядження Волинської та Варшавської духовних консисторій, протоколи засідань духовного собору та інші документи (інвентарі, відомості, звіти, рапорти і листи)⁸².

Раритетні видання, пов'язані з богослужінням та співацьким мистецтвом Почаївського монастиря, нині зберігаються у відділах стародруків та рідкісних видань і бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства; цінні манускрипти — у відділі фондів рукописної спадщини Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (фонди 231, 313, 225). Серед них — нотолінійні Ірмологій, Октоїх⁸³, ненотовані Мінеї.

Окремі документи Почаївської лаври наявні у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (фонд 2098) і Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (фонд 684), а також в Архіві польської провінції домініканців у м. Кракові (23 рукописні матеріали).

Почаївської лаври у 1831–1914 рр. Дис. ... к. і. н. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2018.

⁷⁹ Болгарський Д. А. Києво-Печерський розспів як церковно-співочий феномен української культури. Автореферат дис. ... кандидата мистецтвознавства. Київ: Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, 2002.

⁸⁰ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 258. Оп. 3. Спр. 29. 1832 р. 31 арк.

⁸¹ Державний архів Тернопільської області: Офіційний сайт. URL: <https://archives.te.gov.ua/>

⁸² Державний архів Тернопільської області: Путівник. Тернопіль: Астон, 2011.

⁸³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 313. № 32. 264 арк. 1660-ті — 1680-ті рр. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0003100>

Методологічною базою дослідження слугує принцип історизму та методи евристики, аналізу, синтезу історичних джерел. Більшість виявлених та систематизованих архівних справ використовується у науково-дослідницькій діяльності вперше. Проблематика статті є виражено міждисциплінарною, що полягає у синтезі низки загальнонаукових і спеціальних історичних методів, літургійних і мистецтвознавчих підходів.

Наукова новизна полягає у введенні до сучасного гуманітарного дискурсу постатей регентів і співаків архієрейського хору Почаївської лаври, відомостей стосовно їх навчання і матеріального забезпечення, особливостей репертуарної політики та співробітництва з іншими єпархіальними хорами.

Метою дослідження є відновлення історії діяльності архієрейського хору Почаївської лаври 1830–1860-х рр. Нижня хронологічна межа пов'язується з передачею 1831 р. монастиря від греко-католиків до православних. Верхня — з наявністю справ у Державному архіві Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо проблеми складу хору, освіти та утримання регентів і співаків, підбору репертуару, жанрово-стильової палітри, взаємозв'язків з іншими тогочасними хоровими колективами.

Склад хору. У матеріалах архіву містяться відомості про регентів, співаків та їх наставників (характеристики деяких керівників, членів колективу, дані про їх прийняття, звільнення, успішність, поведінку, прохання регентів і співаків на адресу духовного собору лаври, резолюції, відповіді на них).

1832 р. основу архієрейського хору лаври становили запрошені співаки, які прибули з Аннополя разом із єпископом Волинським Амвросієм (Морєвим; 1785–1854) і низкою церковнослужителів. Чисельність співаків сягала двадцяти чотирьох осіб. Основним завданням хору було створення надійної альтернативи колишньому співу греко-католицьких василіанських монахів⁸⁴, котрі виконували гімни у супроводі органу, струнних та духових інструментів.

⁸⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 10. 1832 р. Арк. 16 зв. — 17 зв.

Чимало справ пов'язані з персоналіями регентів хору; з-поміж них Василь Очковський і диякон Лука Павловський⁸⁵, Віктор Терлецький⁸⁶, Михайло Пашута і Федір Червінський⁸⁷, Стефан Владимирський⁸⁸, Григорій Гловацький та Василь Колядинський⁸⁹. Низка документів стосується викладачів і наглядачів за хором⁹⁰, в яких наявні імена священників Тимофія Романовського і Василя Садовського, ієромонахів Кипріяна, Митрофана, Єфрема, Гervasія та Мелітона. До обов'язків останніх входив нагляд за успіхами хлопчиків у навчанні, їх моральним станом, поведінкою, забезпеченням безкоштовним проживанням, харчуванням, одягом і взуттям, чистотою та порядком у помешканні. Це було прописано у спеціальній інструкції для духовенства — наглядачів хору⁹¹. З-поміж хористів були хлопчики (партії дискантів та альтів) і чоловіки (партії тенорів та басів)⁹².

Одним із кращих регентів хору був диякон Лука Павловський, з постаттю якого пов'язано найбільше матеріалів. Він мав досвід псаломницької практики і дияконського служіння, перебував на повному утриманні монастиря, одержував регулярні фінансові виплати. За його керівництва архієрейський хор збільшився кількісно, розширився його репертуар за рахунок творів видатних композиторів тієї доби, зокрема корінних українців Дмитра Бортнянського і протоієрея Петра

⁸⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1459. 1848 р. 10 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1430. 1848–1849 рр. 21 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1497. 1849 р. 8 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 628. 1849 р. 14 арк.

⁸⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1647. 1851–1852 рр. 19 арк.

⁸⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1898. 1854 р. 68 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1899. 1854 р. 92 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1900. 1854 р. 77 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1901. 1854–1855 рр. 36 арк.

⁸⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2191. 1859 р. 12 арк.

⁸⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2304. 1861–1862 рр. 15 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2583. 1863 р. 37 арк.

⁹⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 975. 1840 р. 4 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1485. 1848 р. 7 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2551. 1863 р. 3 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2571. 1863 р. 5 арк.

⁹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1485. 1848 р. Арк. 5–5 зв.

⁹² Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 706. 1836 р. 10 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 520. 1846 р. 3 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 554. 1848 р. 5 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 585. 1849 р. 94 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1551. 1849–1850 рр. 94 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1652. 1851–1853 рр. 151 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1981. 1855–1856 рр. 264 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 830. 1860 р. 5 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2530. 1863 р. 13 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2616. 1864 р. 4 арк.

Турчанінова. За кілька років діяльності регент підготував чимало співаків, яких запросили до складу Варшавського та Житомирського хорів.

Навчання співаків. Члени архієрейського хору здобували ґрунтовну освіту в Почаївському духовному училищі (хлопчики) і Волинській духовній семінарії (юнаки). Збереглися архівні справи стосовно їх успішності, поведінки⁹³, а також забезпечення навчальними програмами, новими підручниками й посібниками⁹⁴. Зокрема, до однієї з архівних справ включено програму з літургії⁹⁵ — науки про богослужіння. Її перший розділ присвячено храму і його частинам, церковному начинню і священним ризам; другий — різним видам церковних служб (Вечірня, Повечір'я, Полуночниця, Утренья, Часи, Літургія). В іншій справі вміщено назви предметів для духовного училища — катехізис, грецька, латинська, слов'янська і російська мови, арифметика, а також нотний обиходний спів⁹⁶.

1832 р. велася полеміка стосовно стилю обиходного співу Почаївського монастиря. Спершу тут планували запровадити розспів Києво-Печерської лаври (який на той час повністю викристалізувався). До Почаївської лаври направлено здібного співака соборної церкви Києво-Печерської лаври ієродиякона Геронтія (Федота Мілічева)⁹⁷ для викладання (Шамаєва, К. 1996, с. 34).

Відповідно до указів Священного Синоду, 1832 р. до Почаївської лаври відправилися клірики Петербурзького придворного собору протодиякон Павло Дашковський та псаломник Василь Нікітін (Хойнацкий, А. 1897, с. 151). Вони протягом кількох місяців навчали членів архієрейського хору традиціям нового

⁹³ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 536. 1834 р. 4 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 585. 1849 р. 94 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1977. 1856 р. 88 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1979. 120 арк. 1856–1857 рр.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1980. 1857 р. 102 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2469. 1861–1862 рр. 42 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2615. 1864 р. 20 арк.

⁹⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1551. 1849–1850 рр. 94 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1652. 1851–1853 рр. 151 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2530. 1863 р. 13 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2750. 1867 р. 6 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2767. 1867–1868 рр. 12 арк.

⁹⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2573. 1863 р. Арк. 18–20 зв.

⁹⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 975. 1840 р. Арк. 1–2.

⁹⁷ Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 128. Спр. 884. 1832 р. Арк. 22.

стилю богослужбового співацького мистецтва — придворного наспіву⁹⁸. Відомо, що останній виформувався ще у другій половині XVIII — першій чверті XIX ст., за помітної участі українських музикантів (насамперед, видатного композитора та директора Придворної співацької капели Дмитра Бортнянського; 1751–1825). Згодом придворний наспів став панівним у Почаївській лаврі.

Матеріальне забезпечення. Архієрейські співаки безкоштовно проживали і харчувалися в лаврі. З-поміж архівних документів нерідко трапляються справи стосовно купівлі їжі⁹⁹, одягу, взуття¹⁰⁰ для членів монастирського хору, а також їх частого фінансового стимулювання¹⁰¹. На території Почаївської лаври збудували спеціальний співацький корпус, де проживали хористи та окремі послушники¹⁰²; у ньому проводилися регулярні ремонтні роботи¹⁰³. Архієрейські співаки завжди користувалися великою пошаною і пієтетом серед духовенства, братії, парафіян і паломників лаври; їм постійно надавалося чимало привілеїв.

Репертуар хору. Більшість творів, які виконував хор, становили обиходні піснеспіви петербурзького придворного наспіву (стихири, догматики, кондаки, тропарі, богородичні, ірмоси, катавасії, антифони, прокимни). Вони звучали на вісім гласів, у залежності від змісту вербального тексту, приурочення та моделі (самоподобну). Деякі жанри (наприклад, стихири) виконувалися з канонархом — читцем, котрий виголошував фрагменти тексту *recto tono* або *lectio solemnis*, які невдовзі повторював хор. Недільні та святкові богослужіння супроводжувалися антифонним співом архієрейського й братського хорів лаври.

⁹⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 29. 1832 р. 31 арк.

⁹⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 576. 1835–1836 рр. 20 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 734. 1837–1838 рр. 34 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 836. 1838–1839 рр. 31 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 486. 1845 р. 10 арк.

¹⁰⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2220. 22 арк. 1859–1860 рр.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1385. 1847 р. 6 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1732. 1853–1854 рр. 9 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2006. 1856 р. 6 арк.

¹⁰¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 706. 1836 р. 10 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 581. 1848 р. 12 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 582. 1848 р. 12 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 623. 1849 р. 8 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 624. 1849 р. 6 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 626. 1849 р. 30 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2304. 1860–1862 рр. 15 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2524. 1863 р. 4 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2952. 1868 р. 33 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 150. 1897–1929 рр. 541 арк.

¹⁰² Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1369. 1847 р. 3 арк.

¹⁰³ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2503. 1862–1863 рр. 24 арк.

Петербурзький придворний наспів являв собою новий стиль (чи комплекс різних наспівів), де органічно поєдналися монодійні архетипи та чотириголосна гармонізація. Дослідники відзначили його спорідненість із народними піснями, зокрема українськими, та партесним концертом, а також із київським, грецьким і болгарським наспівами та розспівом Києво-Печерської лаври (Dunlop, С. 2000; Harri, J. 2011). Про цей особливий стиль співу схвально відгукувалися визначні французький та німецький композитори-романтики Гектор Берліоз (1803–1869) і Роберт Шуман (1810–1856), а також інші видатні сучасники.

У 1830–1840-ві рр. Почаївська лавра купила ноти літургійних піснеспівів у Придворній співацькій капелі в Петербурзі¹⁰⁴. Ненотовані книги, які використовували для співу і читання, були придбані в Москві¹⁰⁵ або видрукувані в самому Почаївському монастирі¹⁰⁶. У лаврській бібліотеці та архіві регулярно перевіряли наявність і стан збереженості рукописів та друків¹⁰⁷. Наприкінці ХІХ ст. складено алфавітний покажчик усіх книг¹⁰⁸.

Окремі архівні справи містять перелік творів, виконуваних архієрейським хором Почаївської лаври, складений дияконом Лукою Павловським та писарем духовного собору¹⁰⁹. Серед них постають 35 концертів для одного хору Дмитра Бортнянського та кілька його концертів для двох хорів, окремі богослужбові та паралітургійні твори протоієрея Петра Турчанінова, інших знаних композиторів (це свідчить про достойний виконавський рівень хору лаври).

У стильовому відношенні церковний спів Почаївської лаври був синтезом давніх традицій обиходного співу (придворний наспів), італійської манери доби

¹⁰⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 412. 1833 р. 7 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1430. 1848–1849 рр. 21 арк.

¹⁰⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 578. 1835 р. 3 арк.

¹⁰⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 44. 1833–1835 рр. 28 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 484. 1834–1835 рр. 13 арк.

¹⁰⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 111. 1846–1849 рр. 112 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 124. 1850–1851 рр. 41 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 128. 1852–1853 рр. 43 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 3198. 1875–1876 рр. 30 арк.

¹⁰⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 146. 1891–1894 рр. 85 арк.

¹⁰⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1459. Арк. 6, 7–8 зв. 1848–1849 рр.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1430. 1848–1849 рр. Арк. 3–4, 5–6 зв., 13–14 зв., 15–16, 18–19, 20.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1497. 1849 р. Арк. 2–5 зв.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 628. 1849 р. 14 арк.

класицизму (Максим Березовський, Дмитро Бортнянський) і новітніх тенденцій німецького романтизму щодо гармонізації лютеранських хоралів, які перейняли композитори Олексій Львов та протоієрей Петро Турчанінов.

У Почаївській лаврі не використовували василіанські богослужбові книги XVIII — першої третини XIX ст. Їх, як правило, вилучали і перепродавали греко-католикам чи колекціонерам¹¹⁰, хоча іноді знищували¹¹¹. 1835 р. духовний собор перепродав графині Олександрі Браницькій залишений василіанами орган¹¹², про тріумфальне звучання якого неодноразово згадується у Візитаціях Почаївського монастиря 1682–1829 рр.¹¹³ Про греко-католицькі богослужіння також зазначено на аркушах архівної справи, котра зберігається у Тернополі¹¹⁴.

Цікаво, що за василіанського періоду недільні та святкові богослужіння у Почаївському монастирі супроводжувала інструментальна капела. До її складу входили 6 скрипок, 1 альт, 1 віолончель, 5 кларнетів, 4 гобої, 2 фаготи, 4 труби, 4 валторни, інші інструменти (Бочковська, В. Г. 2018, с. 245).

Творча співпраця. Архієрейський хор Почаївського монастиря взаємодіяв з іншими знаними художніми колективами. На 1850-ті рр. припадає його діяльна співпраця з Варшавським єпархіальним хором¹¹⁵, на 1860-ті — з Житомирським¹¹⁶. До складу вище зазначених хорів відбиралися кращі хористи Почаївської лаври (як серед хлопчиків, так і з-поміж чоловіків). Духовні консисторії листувалися з цього приводу з духовним собором монастиря і,

¹¹⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 303. 1831 р. 2 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 12. 1831 р. 23 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 3. 1831–1833 рр. 57 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 45. 1833 р. 28 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 495. 1834–1836 рр. 62 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 496. 1834–1835 рр. 8 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 68. 1835 р. 6 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 101. 1842–1847 рр. 26 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. 1848–1849 рр. Спр. 118. 21 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 130. 1853–1856 рр. 82 арк.

¹¹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 966. 1867–1871 рр. 62 арк.

¹¹² Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 66. 1835 р. 4 арк.

¹¹³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 231. № 152. 1682–1829 рр. 665 арк. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0004126>

¹¹⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 55. 1834–1837 рр. 84 арк.

¹¹⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 650. 1851–1852 рр. 25 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1902. 1854 р. 9 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2051. 1856 р. 6 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2035. 1856–1857 рр. 18 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2110. 1857–1858 рр. 23 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2219. 1859 р. 35 арк.

¹¹⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2303. 1860 р. 13 арк.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2936. 1868 р. 15 арк.

зазвичай, отримували схвальні резолюції та відповіді. За спів в архієрейських хорах Варшавської і Волинської єпархій клірики отримували достойну фінансову винагороду.

З деяких архівних матеріалів можна дізнатися імена співаків, запрошених до Варшавського архієрейського хору. У 1851–1852 рр. це Афанасій Ціхоцький, Стефан Лотоцький, Ферапонт Гловацький, Олександр Хомитинський, Феодосій Лисицький, Симеон Башуцький, Іларіон Кудрошинський, Платон Квасницький, Мойсей Ганжулевич, Іполит Вечерка, Хрисанф Гречина та Іван Вагоровський¹¹⁷. 1854 р. серед них були Іван Корчинський, Петро і Костянтин Левицькі (баси), Іван Кулик та Платон Квасницький (тенори), Сильвестр Городецький, Миколай Скалозубов, Ігнатій Долинський і Григорій Захаревич (альти), Яків Подліський, Петро Кремрановський, Костянтин Павлович, Григорій Рибчинський (дисканти чи сопрано)¹¹⁸. Хористів могли замінювати у зв'язку з мутацією голосу, поганою поведінкою чи погіршенням професійних співацьких навичок.

1852 р. Почаївського регента Віктора Терлецького запрошено керувати архієрейським хором Волинської єпархії¹¹⁹. З-поміж співаків лаври, відправлених до Житомира 1868 р., Феofil Лисаковський, Олександр Данилевич, Михайло Турчинський, Мелетій Гвозди́ковський, Стахій Жунович, Євстафій Пекарський, Павло Совицький і Павло Петровський (баси), Костянтин Лучинський, Гаврило Свидерський, Наркис Гуторевич, Олександр Ігнатович, Филип Деньковський та Григорій Синьковський (тенори), Матвій Геплинський, Миколай Чучковський, Антон Жукович і Никанор Редзиховський (альти), Ієрофей Плиськевич, Захарій Мартишевський, Арсеній Баранович, Платон і Миколай Ковальські, Олександр Калабинович і Євстафій Мартишевський (дисканти, сопрано).

Висновки. 1830–1860-ті рр. — безумовно один із найяскравіших періодів у славетній історії архієрейського хору Почаївської лаври. Відтоді дійшло чимало

¹¹⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 650. 1851 р. Арк. 10.

¹¹⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 2035. 1856 р. Арк. 5.

¹¹⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1647. 1851–1852 рр. Арк. 11–12 зв.

імен знаних регентів, а саме: Василя Очковського, диякона Луки Павловського, Віктора Терлецького, Федора Червінського, Стефана Владимирського, Григорія Гловацького, Василя Колядинського та Михайла Пашути. Багато кліриків хору здобували освіту у Волинській духовній семінарії та у Почаївському духовному училищі. Вони студіювали церковні та світські дисципліни, серед яких катехізис, нотний обиходний спів, арифметика, грецька, латинська, слов'янська, російська мови. Співаки безкоштовно проживали та харчувалися в лаврі, забезпечувалися одягом, взуттям, іншими речами, потрібними для існування.

Основу репертуару хору становив обиходний петербурзький придворний наспів, хоча спочатку в Почаївській лаврі хотіли запровадити києво-печерський розспів. Стиль петербурзького придворного наспіву пов'язаний з українськими народними піснями, київським, грецьким і болгарським наспівами, партесними концертами, унікальним розспівом Києво-Печерської лаври. Архієрейський хор Почаївської лаври мав у репертуарі незмінні гімни Всенічного Бдіння й Літургії Іоанна Златоуста, деякі паралітургійні твори. Часто виконувалися богослужбові опуси й концерти видатних українських композиторів Дмитра Бортнянського та протоієрея Петра Турчанінова. Найвідоміші співаки Почаївської лаври нерідко запрошувалися до архієрейських хорів Варшавської та Волинської єпархій. Тут вони традиційно користувалися великою шаною та пієтетом.

Архієрейський хор Почаївської лаври — унікальний феномен української музичної культури, де поєдналися вітчизняні й чужоземні традиції, кафедральні та монастирські атрибути, канонічний та авторський типи творчості, літургійні та паралітургійні жанри, середньовічні, барокові, класицистичні та романтичні стильові чинники, сакральна і секулярна виконавські манери.

У подальших публікаціях доцільно відновити історію архієрейського хору Почаївської лаври наступних років його існування. Про них практично відсутні матеріали у Державному архіві Тернопільської області. Варто також детальніше розкрити персоналії найвидатніших регентів і співаків хору. Відомості про них можуть зберігатись у фондах Волинської духовної консисторії, які розподілені

між Державними архівами Житомирської (фонд 1; 61859 справ; 1730–1921 pp.)¹²⁰ і Волинської областей (фонд 35; 5737 справ; 1703–1946 pp.)¹²¹.

Амвросий (Лотоцкий), архимандрит. 1886. Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре. Почаев.

Бистрицька, Е. 2020. Православне облаштування Почаївської лаври у другій третині XIX ст. *Українське релігієзнавство*. № 92. С. 13–41. <https://doi.org/10.32420/2020.92.2149>

Бойцун, Л. 1998. Духовний собор Почаївської лаври (Ф. 258, Оп. 1–3, Спр. 8213). *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 3. С. 115–119.

Булига, О. С. 2017. Освітні заходи Почаївської лаври (40-і роки XIX ст. — початок 20-х років XX ст.). *Історія релігій в Україні*. Вип. 27. С. 279–287.

Гудима, А. М. 2003. Почаївський монастир в історичній долі українства. Тернопіль: Підручники & посібники.

Гуменюк, Б. О. 2014. Орнаментальне оздоблення інтер'єрів церков Свято-Успенської Почаївської лаври XVIII — XX ст.: історіографія. *Вісник Закарпатського художнього інституту*. Вип. 5. С. 59–63.

Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки. 2011. Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Дячок, О. М. 2017. Особливості формування архітектурного ансамблю Почаївської лаври. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Вип. 48. С. 413–418.

Жулковський, Б. 2020. Галицька та карпато-руська традиції церковно-монодійного співу XIX століття (на прикладі монострофних кондаків). *Нова педагогічна думка*. № 1 (101). С. 125–128.

Кізлова, А. А. 2019. Усамітнення в натовпі: соціальні взаємодії братії при шанованих святинях Києво-Печерської Успенської лаври (1786 р. — перші десятиліття XX ст.). Київ: Гранма.

Костюк, Н. О. Матеріали до бібліографії української богослужбово-музичної культури (1801–1916). Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського, 2011.

Костюк, Н. 2018. Українська богослужбова музична культура 1801–1916 років (науково-дидактичний, ужитково-співочий, концертно-виконавський і композиторський аспекти). Київ: Бураго Д. С.

Мяскова, Т. 2022. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Вип. 63. С. 251–262. <https://doi.org/10.15407/nr.63.251>

Огієнко, І. І. 1961. Фортеця Православ'я на Волині Свята Почаївська лавра. Вінніпег.

Перепелюк, О. М. 2021. Церковний спів: навчання та хорове виконавство в Київській єпархії (XIX — початок XX століття). Умань: Сочінський М. М.

Хойнацкий, А. Ф. 1897. Почаевская Успенская лавра: Историческое описание. Почаев.

Чернихівський, Г. & Балюх, В. 2006. Почаївська Свято-Успенська лавра. Тернопіль: Збруч.

Шамаєва, К. І. 1996. Музична освіта в Україні у першій половині XIX ст. Київ.

Шумовський, А. 1962. Поклін Святій Почаївській лаврі. Торонто: Свято-Володимирське братство.

Dunlop, C. 2000. The Russian Court Chapel Choir, 1796–1917. Amsterdam.

Harri, J. 2011. St. Petersburg Court Chant and the Tradition of Eastern Slavic Church Singing. Turku.

¹²⁰ Державний архів Житомирської області: Путівник. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2022.

¹²¹ Державний архів Волинської області: Путівник. Луцьк: Надстир'я, 2011.

Amvrosiiy (Lototskiy), arkhimandrit. 1886. Skazaniye istoricheskoye o Pochaevskoy Uspenskoy lavre [Historical Tale of the Pochaev Dormition Lavra]. Pochaev. [In Russian].

Bystrytska, E. 2020. Pravoslavne oblashtuvannia Pochaivskoi lavry u druhii tretyni XIX st. [Orthodox Arrangement of the Pochaiv Lavra in the Second Third of the 19th Century]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № 92. S. 13–41. <https://doi.org/10.32420/2020.92.2149>. [In Ukrainian].

Boitsun, L. 1998. Dukhovnyi sobor Pochaivskoi lavry (f. 258, op. 1–3, spr. 8213) [Spiritual Council of the Pochaiv Lavra (Fond 258, Inventories 1–3, Units 8213)]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. T. 3. S. 115–119. [In Ukrainian].

Bulyha, O. S. 2017. Osvitni zakhody Pochaivskoi lavry (40-i roky XIX st. — pochatok 20-kh rokiv XX st.) [Educational Events in Pochaiv Monastery (the 40's of the 19th Century — the Beginning of the 20's of the 20th Century)]. *Istoriia relihii v Ukraini*. Vyp. 27. S. 279–287. [In Ukrainian].

Hudyma, A. M. 2003. Pochaivskiyi monastyr v istorichnii doli ukrainstva [Pochaiv Monastery in the Historical Fate of Ukrainians]. Ternopil: Pidruchnyky & posibnyky. [In Ukrainian].

Humeniuk, B. O. 2014. Ornamentalne ozdoblennia inter'ieriv tserkov Sviato-Uspenskoi Pochaivskoi lavry XVIII — XX st.: istoriografii [Ornamental Decoration of Interior of Holy Dormition Pochaiv Lavra of the 18th — 20th Centuries: Historiography]. *Visnyk Zakarpatskoho khudozhnoho instytutu*. Vyp. 5. S. 59–63. [In Ukrainian].

Drukarnia Pochaivskoho Uspenskoho monastyria ta yii starodruky [The Printing House of the Pochaiv Dormition Monastery and its Old Prints]. 2011. Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. [In Ukrainian].

Diachok, O. M. 2017. Osoblyvosti formuvannia arkhitekturnoho ansamblu Pochaivskoi lavry [Peculiarities of the Formation of the Architectural Ensemble of the Pochaiv Lavra]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*. Vyp. 48. S. 413–418. [In Ukrainian].

Zhulkovskyi, B. 2020. Halytska ta karpato-ruska tradytsii tserkovno-monodiinoho spivu XIX stolittia (na prykladi monostrofnykh kondakiv) [Galician and Carpatho-Ruthenian Traditions of Church Monody Singing of the 19th Century (on the Example of Monostrophic Kontakia)]. *Nova pedahohichna dumka*. № 1 (101). S. 125–128. [In Ukrainian].

Kizlova, A. A. 2019. Usamitnennia v natovpi: sotsialni vzaiemodii bratii pry shanovanykh sviatyniakh Kyievo-Pecherskoi Uspenskoi lavry (1786 r. — pershi desiatylittia XX st.) [Solitude in the Crowd: Social Interactions of the Brethren at the Revered Shrines of the Kyiv-Pechersk Dormition Lavra (1786 — the First Decades of the 20th Century)]. Kyiv: Hranmna. [In Ukrainian].

Kostiuk, N. O. 2011. Materialy do bibliografii ukrainskoi bohosluzhbovo-muzychnoi kultury (1801–1916) [Materials for the Bibliography of Ukrainian Liturgical and Musical Culture (1801–1916)]. Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii imeni M. T. Rylskoho. [In Ukrainian].

Kostiuk, N. 2018. Ukrainska boho sluzhbova muzychna kultura 1801–1916 rokiv (naukovodidaktychnyi, uzhytkovo-spivochyi, kontsertno-vykonavskiy i kompozytorskyi aspekty) [Ukrainian Liturgical Musical Culture 1801–1916 (Scientific and Didactic, Practical and Singing, Concert and Performing and Composer Aspects)]. Kyiv: Buraho D. S. [In Ukrainian].

Miaskova, T. 2022. Do istorii ta suchasnoho stanu biblioteki Sviato-Uspenskoi Pochaivskoi lavry [To the History and Current State of the Library of the Holy Dormition Pochaiv Lavra]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. Vyp. 63. S. 251–262. [In Ukrainian].

Ohienko, I. I. 1961. Fortetsia Pravoslaviia na Volyni Sviata Pochaivska lavra [Fortress of Orthodoxy in Volyn Region Holy Pochaiv Lavra]. Vinnipeg. [In Ukrainian].

Perepeliuk, O. M. 2021. Tserkovnyi spiv: navchannia ta khorove vykonavstvo v Kyivskii yeparkhii (XIX — pochatok XX stolittia) [Church singing: teaching and choral performance in the Kyiv Diocese (19th — early 20th Centuries)]. Uman: Sochinskyi M. M. [In Ukrainian].

Khoinatskiy, A. F. 1897. Pochaevskaya Uspenskaya lavra: Istoricheskoye opisaniye [Pochaev Dormition Lavra: Historical Description]. Pochaev. [In Russian].

Chernykhivskiy, H. & Baliukh, V. 2006. Pochaivska Sviato-Uspenska lavra [Pochaiv Holy Dormition Lavra]. Ternopil: Zbruch. [In Ukrainian].

Shamaieva, K. I. 1996. Muzychna osvita v Ukraini u pershii polovyni XIX st. [Musical Education in Ukraine in the First Half of the 19th Century]. Kyiv [In Ukrainian].

Shumovskyi, A. 1962. Poklin Sviatii Pochaivskii lavri [A Bow to the Holy Pochaiv Lavra]. Toronto: Sviato-Volodymyrske bratstvo. [In Ukrainian].

Dunlop, C. 2000. The Russian Court Chapel Choir, 1796–1917. Amsterdam. [In English].

Harri, J. 2011. St. Petersburg Court Chant and the Tradition of Eastern Slavic Church Singing. Turku. [In English].

УДК 94(477) «1861/1862»:070:321.64:323.1

Ю. М. Перга

ORCID: 0000-0002-7636-2417

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ю. О. Гермаш

ORCID: 0000-0002-1094-2507

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Iu. Perga

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Y. Hermash

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

РЕЦЕПЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ У ПРЕСІ ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ: НА ПРИКЛАДІ ЖУРНАЛУ «ОСНОВА» (1861–1862)

*Reception of European Liberal and National Ideas in the Press of the
Community Movement: on the basis Magazine «Osnova» (1861–1862)*

У статті досліджується рецепція, адаптація та трансформація європейських ліберальних і національних ідей на шпальтах петербурзького журналу «Основа» (1861–1862) — ключового друкованого органу раннього етапу громадівського руху. На основі методів інтелектуальної історії, історико-порівняльного аналізу та дослідження публікацій журналу розкривається специфіка українського ліберально-національного дискурсу. Аналіз програмних статей Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша та Володимира Антоновича демонструє, що «Основа» не була пасивним ретранслятором західних ідеологій, а виступала інтелектуальною лабораторією, де відбувався синтез європейських концепцій (індивідуальні права, федералізм, народний суверенітет) з українським історичним наративом і культурними реаліями. Доведено, що діяльність «Основи» заклала ідеологічне підґрунтя для